

ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ

Георги Бърдаров¹

<https://doi.org/10.35101/prg-2021.3-4.2>

Интеграцията на ромския етнос се превръща в едно от най-важните предизвикателства пред бъдещето на България предвид демографските тенденции и процеси в страната. Тази интеграция може да се осъществи само ако решително се повиши образователното равнище на ромите, което ще ги извади от пълната им изолация и маргинализация и ще им даде възможност за успешна реализация на пазара на труда. Въпреки че много често в нашето общество се обяснява, че това е невъзможно в България, вече имаме позитивен пример в тази насока и това е интеграционният образователен модел, приложен в град Стралджа.

Ключови думи: интеграция, роми, образователно равнище, демографски тенденции, дегетоизация, етнопсихология, интеграционен образователен модел

PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS FOR ROMA INTEGRATION

Georgi Bardarov

The demographic tendencies in Bulgaria in the last two decades determine apart from a demographic crisis in the country and the decrease in population in absolute numbers, also serious changes in the structures of the population. One of the serious changes is related to the change in the ethnic structure of the population which is seen in the decrease of the main Bulgarian ethnos and gradual increase in the Roma population ethnos. According to prognosis data around the year 2050 the Roma ethnos will be about 22-23% from all the population. From this point of view the integration of the Roma people is turned into a priority task for the Bulgarian society in the next few decades. The aim of the present article is to study the genesis of the problem with the difficult integration and marginalization of the Roma Ethnos

---

¹ СУ „Св. Климент Охридски“, Катедра „Социално-икономическа география“; gburdarov@hotmail.com

in Bulgaria, as well as to analyze successful integration models and to see how applicable they are in other parts of the country with Roma population. During the analysis we have found out that when we talk about the difficult integration of the Roma people, we get to their educational level. At present only 0,5% of the Roma people have a high education, and just 9% are with high-school education, which means that over 90% of them are with lower than high school education. That is exactly the big ethnic problem in Bulgaria. The Roma people with their younger age structure can easily be a reserve in the labor market in our country, where an acute deficit of working people is felt. But this can happen only with a sharp increase of their educational level. The happy news is that we already have such positive examples in Bulgaria, such as the integrational educational model based on the Icelandic educational model in the town of Straldja, where only for a year a real increase of the attendance of the Roma students was achieved with 40%. Our main conclusion is that the integration of the Roma people, which determines the future of Bulgaria, goes through several important steps. The first one is Education, and the next ones are degetoisation, mutual studying and understanding of the cultures among the young people from the different ethnoses in the country, breaking the stereotypes and the negative attitudes in the society, stimulation of the labor realization, and improvement of the social and living conditions of the Roma people.

Key words: integration, Roma people, educational level, demographic trends, degetoization, ethnopsychology, integration educational model

ВЪВЕДЕНИЕ

За ромската интеграция в България и Европа е изписано и изговорено изключително много, но в повечето случаи се говори с клишета, стереотипи и без реално да се познава същността на тематиката, което води и до толкова малко позитивни резултати. Целта на настоящата публикация е да изясни защо ромската интеграция е толкова трудна в България и Европа, да покаже, че тя съвсем не е невъзможна, да анализира успешни български политики и мерки и да направи опит да очертае рамките на един успешен интеграционен модел за ромската общност.

Ромите са един от най-интересните етноси в цялата човешка история и със сигурност най-адаптивният, повече от 15 века живеят отделени от своята родина, пръснати са по целия свят, винаги приемат част от културните белези и езика на етноса, на чиято територия живеят, и едновременно с това запазват характерния си бит, култура, обичаи, нагласи и начин на живот. За да се говори за истинска интеграция на ромите в България и Европа, трябва непременно да се вникне в дълбочина в ромската душевност, при това познавайки добре тяхната история и много сложната им социална стратификация. Това е задължителна част от процеса на интегрирането им и би помогнало да се получат положителни резултати, които едва ли биха били възможни, ако се очаква тези хора, обединявани под общ знаменател роми или цигани, да се приспособят някак към нормите на обществено поведение в Европа.

Ромите живеят в Европа вече почти десет века, един достатъчно дълъг период, за да бъдат вече успешно интегрирани. Подходите обаче се оказват неправилни и грешни независимо от политико-икономическите строеве и обществените нагласи.

Друг съществен елемент от процеса на интеграцията е отношението към различните малцинствени групи, независимо дали то е в етнически, религиозен, сексуален, социален или расов аспект. Необходимо е много внимателно използване на терминологията и риториката, защото след дългите векове на брутален расизъм в човешката история, в опит да се излезе от тези порочни стереотипи днес се стига до другата крайност – да се преследва яростно всяко различно мнение и да се поставя клеймото „расистко“ дори и към научно доказани теории, които в никакъв случай не са с обидна или подценяваща ориентация.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО. ПОДХОДИ И ПОЛИТИКИ ЗА УСПЕШНА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ

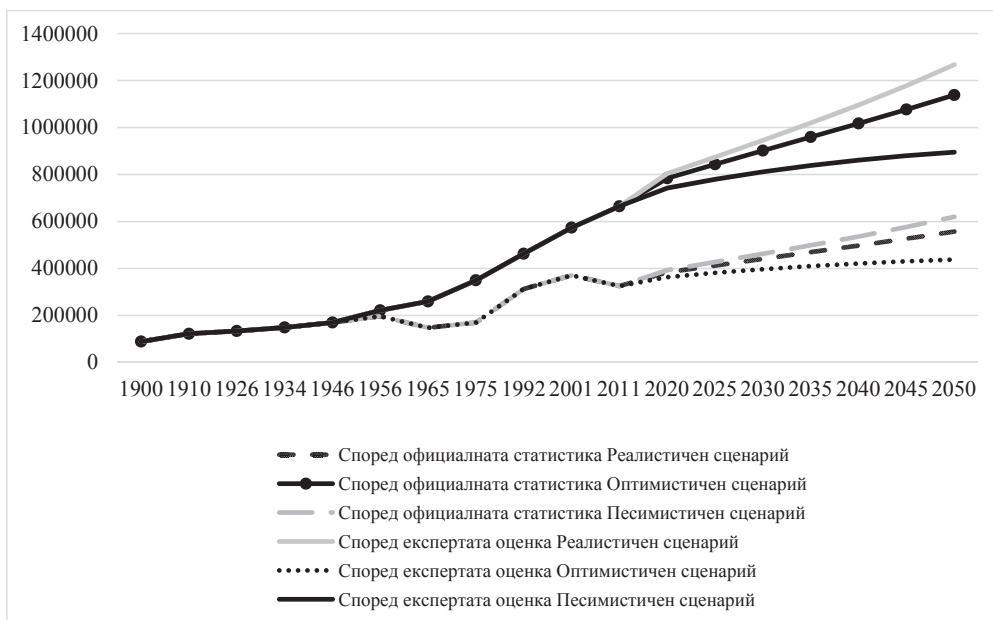
Разработването на интеграционни политики е невъзможно, без да се използва това, което знаем за ромите. Те произхождат от индийския субконтинент, което е доказано по лингвистичен път още през XVIII в., при сравнителни характеристики между романес и индийския санскрит, както и от различни други исторически извори. Безспорно е доказано, че индийската култура е най-древната от сега съществуващите култури в света. Изключително важен факт е, че индийската етнопсихология е различна от европейската, без по никакъв начин да се поставя в негативен план нито една от двете, и точно колкото е изключително трудно на европейците да се адаптират към индийската култура, порядки и начин на живот, точно толкова е трудно и на индийците да се адаптират към европейските. Оттук произхожда и първата сложност при интеграционните политики спрямо ромите в Европа. Много често това или не се разбира, или няма желание да се разбере и се очаква просто ромите да започнат да мислят, действат и живеят, както останалите коренни европейци. Днес подобна трудност се наблюдава и с интеграцията на големите бежански вълни от Африка и Азия към Европа. Разбира се, ромите живеят над десет века в Европа и ако не като автохтонно, то поне като местно население могат да бъдат приети, без да се пренебрегва фактът, че техният светоглед е формиран в Индия и че имат друг културен субстрат, който определя нагласите, поведението и отношенията им с другите етноси и култури.

На второ място, като резултат от техния произход и съответно култура и нагласи още от самото им идване в Европа и до днес ромите живеят отделно от останалото население, капсулирани в махали и райони. Това се приема за естествено, тъй като по този начин всяка една малцинствена група може да се съхрани и оцелее в чужда среда. Реална интеграция обаче не може да се постигне без смесването и взаимното проникване и опознаване на различните култури и без, разбира се, проявено желание и от двете страни в процеса. Докато гетата продължават да бъдат „държава в държавата“, ромите ще останат изолирани и социално маргинализирани. Това се допълва и от ужасните битови условия и голямата бедност, в която те живеят по ред обективни и субективни причини.

И на трето място идва най-сериозният проблем, който е следствие от предходните два, а именно много ниското образователно равнище на ромите, което

освен че социално ги маргинализира, ги прави и абсолютно неконкурентоспособни на пазара на труда в един свят, който все повече се технологизира и дигитализира. Днес дори за най-ниско квалифицираните работни дейности се изисква елементарна езикова и компютърна грамотност, но когато от цялото ромско население само 0,5 % са с висше образование, 9 % със средно и над 90 % с по-ниско от средното образование, както е в България, проблемът става огромен. Още повече, като се има предвид, че по прогнозни данни (Илиева, 2019) към 2050 г. ромите в България ще са между 1 100 000 и 1 250 000 д., или 22–23% от населението на страната, което според изследванията ще наброява 5 200 000 души (Илиева, 2021).

На фиг. 1 са представени три варианта на сценарии за прогнозиране броя на ромското население до 2050 г., разделени в две групи – според официалната статистика и според експертна оценка. Разликата между двете идва от т.нар „преферирано етническо самосъзнание“ на ромите, което намалява тяхната бройка по официалната статистика. Много често, ако живеят на територията на българския етнос и изповядват християнска религия, ромите се самоопределят като българи и още по-често, ако живеят на територията на турския етнос и изповядват ислям, се самоопределят като турци. Именно на това се дължи голямата разлика в броя на ромското население според официалната статистика и експертната оценка. Както виждаме от фиг. 1, и според трите сценарни варианта на експертната оценка към 2050 г. ромското население в България ще наброява около и над 1 млн.д.

Фиг. 1. Брой на ромското население до 2050 г. (Илиева, Kazakov, 2019)

Тези прогнозни резултати поставят едно сериозно предизвикателство пред нашето общество, с което то е абсолютно задължено да се справи през следващите 15–20 години, за да постигне устойчиво развитие. Със сигурност това ще е бавен и мъчителен процес, за който ще са необходими време, средства и работещи политики. Необходимо ще бъде да премине жизненият цикъл на поне едно поколение, за да се променят нагласите, стереотипите и начинът на живот и от двете страни, защото ако всички членове в едно ромско семейство (дядо, баща, син) са неграмотни и никога не са работели, не може да се очаква това да се случи и със следващото поколение. Тази промяна би била възможна и дори да се надгради от следващото поколение на едно ромско семейство, в случай че всички негови членове са образовани и работят.

Най-важната и решителна крачка за успешна ромска интеграция е ускореното повишаване на образователното равнище на ромското население. Това би допринесло за по-добро и по-лесно приемане и разбиране на другите култури в свят, който толкова бързо се глобализира и унифицира. Освен това по-високото образование позволява на отделния човек да бъде конкуретоспособен на пазара на труда, а това променя неговото самочувствие и поведение, благодарение на него се оформя т.нар. „средна“ класа, която е двигател на съвременните общества.

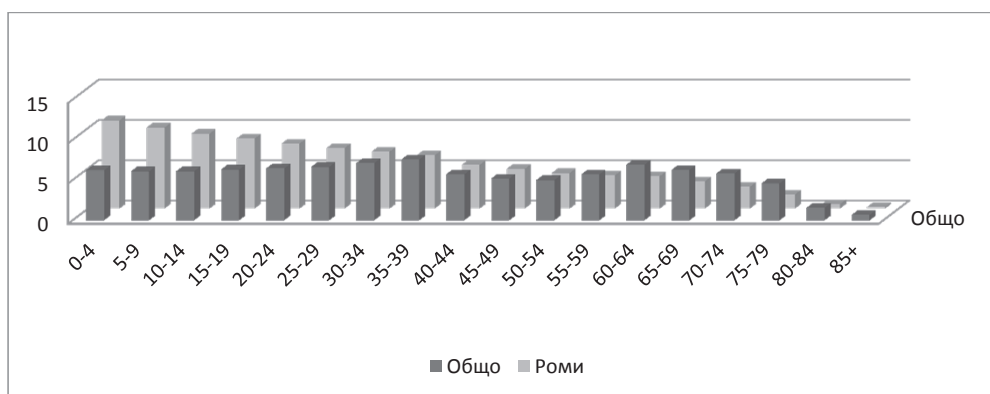
Това категорично налага да се вземат необходимите мерки, за да не бъде допуснато към 2050 г. около 1 млн. жители от пет милионното население на страната ни да са неграмотни и на практика напълно маргинализирани и социално изолирани и то в нашето съвремие, което предлага толкова много възможности. При положение че се запази сегашната образователна структура на ромското население в България, при която над 90 % са с по-ниско от средното образование, през 2050 г. 20 % от населението на България ще е неграмотно, което на практика ще стопа цялостното развитие на държавата и ще представлява бомба, която може да взриви всички социални системи в страната и икономиката, като цяло.

Процесът на интеграция на ромското население е дълъг и сложен, изисква време и много усилия за постигане на положителни резултати, което налага пристъпване незабавно към реализиране, като се започне с образованието. Наблюденията показват, че ромските деца са много любопитни и любознателни и ако по отношение на образованието им бъде правилно подхотено към тях още от най-ранна възраст, те могат много бързо да се адаптират към изискванията на системата. Необходимо е държавата и местните власти да положат извънредни усилия, защото тези лица ще бъдат значителна част от активното население на България в обозримо бъдеще. Това означава, че на тях ще се разчита за работна ръка, за функциониране на социалните системи, за гласуване и т.н. и е отговорност на държавата да подготви едно образовано и социално отговорно население, което ще движи държавата ни след 15–20 години. Едно от важните неща е подготовката на роми учители, защото от тях ромските деца ще възприемат много по-лесно учебния материал, а и самите учители могат да се превърнат в модел за подражание, а това ще промени и стереотипите, и начина на мислене и поведение на учениците.

Отново отговорност на държавата, но до голяма степен и на обществото, медиите и неправителствения сектор, е взаимното опознаване на културите,

особено при младите хора. Отново трябва да се подчертае, че е недопустимо в глобалния свят, в който живеем, да има една голяма група от населението, която е да напълно маргинализирана и в публичното пространство за нея да битува само негативно, граничещо с омраза отношение. Работата с тях по отношение на опознаването и разбирането им става най-лесно в детска и младежка възраст. Необходими са съвместни културни и образователни проекти, много важна в това отношение е и ролята на социалните мрежи, модерните канали за предаване и приемане на информация, младите инфлуенсъри. Със сигурност знаем, че изключително трудна е промяната на обществените нагласи и стереотипи на мислене, още повече, когато са наслоявани поколения наред, но началото трябва да бъде поставено. Ето защо за реализиране на третата стъпка, а именно разчупване на негативните стереотипи и нагласи, са нужни усилията на всички – държавата в лицето на институциите и политиците, училището, университетите, медиите, социалните мрежи. Речта на омразата поражда само вражда и насилие. Обществото в днешна България страда от прекалено високи нива на агресия и нетърпимост, което със сигурност е симптом за едно болно общество и за лечението му са необходими всички средства и мерки.

Грижа и отговорност на всички заинтересовани фактори е и рязкото подобряване на социално-икономическото положение на ромите, битовите условия, в които живеят, и включването им все по-активно в пазара на труда. Те трябва да бъдат смятани за така необходимия ни резерв на пазара на труда и от маргинализирана, пасивна група да се превърнат в ценен ресурс, защото България още отпреди Covid пандемията страда от остър дефицит на работна ръка. Това ще става все по-голяма пречка пред социално-икономическото развитие на страната ни предвид сегашните демографски процеси – драстичен вертикален демографски дисбаланс, със сериозно преобладаване на хората в горните възрастови групи. Ясно можем да видим този дисбаланс от графиката на фиг. 2. По данни от 2019 г. втората най-голяма група при жените (след тази 40–44 г.) е възрастовата група 65–69 г. Коефициентът на демографско заместване в страната, който показва на 100 излизачи в пенсионна възраст в съответната година на съ-

Фиг. 2. Възрастова структура на населението на България и на ромското население в страната през 2050 г. (Пиева, Kazakov, 2019)

ответната територия колко от подтрудоспособното население влизат в активна, е 100/64, т.е. през 2019 г. 100 излизащи в пенсионна възраст са заменени само от 64 влизащи в активна. Това в момента, а и след пандемията ще бъде най-голямото предизвикателство пред икономическото развитие на България и най-голямата пречка за привличане на сериозни чуждестранни инвеститори. Едно от възможните решения е активното включване на ромите на пазара на труда.

Безспорно най-трудно осъществимата стъпка е дегетоизацията. Ромските квартали и махали съществуват от много време, няколко поредни поколения са родени и живели там. Още повече в етнопсихологията на ромите основно място заема семейството, кланът. Освен това те се страхуват, че извън гетото ще бъдат подложени на дискриминация и прояви на расизъм, и само в него се чувстват сигурно и защитени, дори и да не го харесват. Не трябва да бъде пренебрегнат и феноменът, който е в разрез с всякакви демократични порядки – купуването на гласове за изборите, за което е много по-удобно ромите да бъдат концентрирани на едно място, манипулирани и използвани за дребни суми. Животът в гетото обаче само репродуцира негативните модели и стереотипи при ромската общност и дори някои негови членове да имат желание да се образуват, интегрират и измъкнат от мизерията, в която живеят, геотото ги „дърпа“ назад към себе си. Тук вече е необходима изцяло ролята на държавата с целия ѝ наличен ресурс, защото ромите заслужават да живеят при нормални условия и да имат шнас. Недопустимо е в XXI в. в България да съществуват ромски гета, които на места наподобяват най-ужасяващите картини, които се виждат по медиите и интернет от най-бедните, изостанали региони в света.

Разбира се, не трябва да се пропуска и още една много важна стъпка, за да има успешна ромска интеграция, а това е желанието на самата ромска общност да се интегрира, защото само ако те наистина го желаят, могат да се постигнат реални резултати.

Радващо е, че най-сетне има позитивен пример за успешна интеграционна практика за ромите от България, и това е прилагането на т.нар. „Исландски модел“ за интеграция чрез образование в община Стралджа.

Три са основните изводи от прилагането и успеха на модела в Стралжда. Първият е, че там, където местната власт е отговорна и работи активно, съвместно и в правилната посока, нещата се получават. Вторият извод е, че точно чрез образованието е необходимо да се започне, за да се постигне успешна интеграция. И трето, нито една мярка или програма не е панацея и не може да реши всички проблеми. В Стралжда моделът се приложи с успех в едната ромска махала, където и местното население я подкрепи, но не можа да се случи в другата ромска махала, именно защото ромите там не подкрепиха програмата.

„Исландският модел“, както подсказва името, възниква в Исландия, където няма роми или големи етнически малцинства. В началото на 90-те години на XX в. обаче се оказва, че в страната е налице голям проблем с употребата на алкохол и наркотици от учениците и с прекомерно високи нива на агресия при тях. Тогава започват да работят по прокет на американския професор психолог Милкман “Youth in Iceland“ и само за петнайсетина години в пъти се намалява употребата на алкохол и наркотици сред младежите, както и нивата на агресия. Същият модел е приложен в ОУ „Св. св. Кирил и Методий“ в Стралжда за превенция на отпадането на ромски ученици.

Моделът е обикновен, но много ефективен. Първо е направен ремонт на училището, така че да има нормален, модерен вид. После е проведено мониторингово проучване сред всички ученици към какви занимания в областта на спорта и изкуствата имат интерес. За извънкласни занимания по бокс и футбол и по свирене на духови и ударни музикални инструменти са сформирани групи от момчета, както и от момичета за волейбол, мажоретни и народни танци. Общината поема изцяло финансовото обезпечаване на ремонта и оборудването на залите и игрищата, за да изглеждат привлекателни за децата, както и заплащането на треньорите и инструкторите. Отделно са назначени шестима образователни медиатора от ромската общност, които да водят децата на училище и да следят за отсъствията им от часовете. Може би най-важният елемент в модела е, че децата са допускани до извънкласните занимания, на които те изключително много държат, само ако са присъствали на всичките учебни часове. Само за учебната 2017–2018 година е постигната с 40 % по-висока реална посещаемост на ромските ученици в училище, което е изключително висок успех и доказва максимата, че няма невъзможни неща. В следващите учебни години общинската управа и управата на училището продължават да развиват и надграждат модела и постигат още по-добри резултати. Разбира се, този модел не може да бъде приложен абсолютно навсякъде, където има ромско население, тъй като отделните субгрупи са много различни, но може да бъде приложен на немалко места в България и да даде същите позитивни резултати.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се обобщи, че ромската интеграция е залог за бъдещето на България при сегашните демографски процеси и тя минава задължително през образование и дегетоизация, които са трудно постижими, но не невъзможни. Основните стъпки към ромската интеграция според нас следните:

- Образование;
- Дегетоизация;
- Взаимно опознаване и разбиране на културите при младите хора, които са най-адаптивни и лесно възприемат различията;
- Разчупване на стереотипите и негативните нагласи и от двете страни – и от българите, но и от ромите;
- Стимулиране на трудовата реализация и подобряване на социално-икономическото положение на ромите;

Това са петте задължителни мерки, които постепенно трябва да реализираме, за да осигурим нормалното функциониране в бъдеще на нашето общество и да бъдем конкурентноспособни на останалите демократични развити общества през XXI в.

Благодарности

Настоящата научна статия е изготвена и отпечатана по проект „Пространствена сегрегация и отражението ѝ върху социалната интеграция на ромите в „Харман махала“, гр. Пловдив“, финансиран от Фонд научни изследвания, МОН, Договор No ДН15/7 от 11.12.2017 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Бърдаров, Г., Н. Илиева.** 2019. (Не)възможната ромска интеграция: Демографски специфики. София, Фондация „Фридрих Еберт“, ISBN: 978-954-2979-59-3.
- Бърдаров, Г., Н. Илиева.** 2019. Регионални демографски дисбаланси в България. София, Фондация „Фридрих Еберт“ (под печат).
- Илиева, Н.** 2013. Ромите в България – брой и локализация от Освобождението до началото на XXI век. София, ISBN 978-954-9649-09-3, 236 с.
- Bardarov, G., K. Tsvetkov.** 2018. Policies and measures for Roma integration – the European experience – In Smart Geography, 100 years BGD, International Conference, 2018.
- Pieva, N., V. Kazakov.** 2019. Projection of the Roma population in Bulgaria (2020-2050). – In: Proceedings from 5th International Conference Geobalcanica 2019.

